

Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds-
och växtproduktionsvetenskap

Pop upp pocket parks Ödetomter som tillfälliga parker

Emma Söderman Pettersson

Pop upp pocket parks

Ödetomter som tillfälliga parker

Pop up Pocket Parks

Vacant lots as temporary parks

Emma Söderman Pettersson

Handledare: Ann-Mari Fransson, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Bitr handledare: Kristin Wegren, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Examinator: Frida Andreasson, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Omfattning: 15 hp

Nivå och fördjupning: G2E

Kurstitel: Kandidatarbete i trädgårdsdesign

Kurskod: EX0798

Program: Trädgårdsingenjör:design - kandidatprogram

Utgivningsort: Alnarp

Utgivningsår: 2018

Omslagsbild: Emma Söderman Pettersson

Elektronisk publicering: <http://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: Fickpark, pocket park, naturpark, spontanetablerad vegetation, ruderatmark

SLU, Sveriges lantbruksuniversitet
Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap
Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING

1:1 Bakgrund

1:2 Mål

1:3 Syfte

1:4 Genomförande och avgränsning

1:5 Material och metod

2. PLATSSTUDIE

2:1 Neptunigången

2:2 Lönngatan

3. LITTERATURSTUDIE

3:1 Grönska och hälsa

3:2 Ruderatmark

3:3 Succession

3:3:1 Studieobjektens plats i successionen

3:4 Vegetationens framtida utveckling på studieobjekten

3:4:1 Neptunigången

3:4:2 Lönngatan

3:5 Ruderatmarken och den spontana vegetationen i ett parksammanhang

3:5:1 Den naturliga stilen

3:5:2 Referensplatser

3:5:2:1 The High Line

3:5:2:2 Cementparken

3:5:2:3 Naturparke Shöneberger Sudgelände

3:5:2:4 Jardin de l'île de Nantes

3:5:2:5 The right to be lazy

3:5:2:6 Limhamns kalkbrott

3:6 Definitioner på en god park

4. GESTALTNINGSFÖRSLAG

4:1 Neptunigången

4:2 Lönngatan

5. DISKUSSION

6. REFERENSER

1. INLEDNING

1:1 Bakgrund

Människor mår bra av att vistas i gröna miljöer. För invånarnas bästa borde det därför vara av intresse att i städer göra så många gröna ytor som möjligt tillgängliga för allmänheten.

Städer består dock till stor del av hårdgjorda och i olika hög grad trafikerade miljöer. Anläggandet och skötseln av permanenta parker eller grönytor kan vara kostsam och vägen till projektering lång då många aktörer och ändamål ska samsas om marken i staden.

I dagsläget finns i t.ex. Malmö ett antal ytor som i väntan på projektering stått så gått som orörda i många år. Resultatet har blivit att här utvecklats en intressant och många gånger vacker ruderat växtlighet. Växtsamhällena på dessa ödetomter är spontanetablerade och ett sällsynt stycke natur i staden. De är dock ofta inhägnade och oåtkomliga.

1:2 Mål

Målet med uppsatsen är att sammanställa ett material som visar på den resurs som dessa ödetomter är, och på möjligheten att göra dem tillgängliga för allmänheten i väntan på framtida projektering. Att tillfälligt omvandla dessa ödetomter till parker skulle vara ett effektivt sätt att snabbt ge människor tillgång till fler gröna miljöer. Eftersom dessa platser har andra kvalitéer än en konventionell park skulle det dessutom bidra med alternativa synsätt till vad en park är.

1:3 Syfte

Syftet med uppsatsen är att undersöka möjligheten att med så små ingrepp som möjligt omvandla ödetomter till tillfälliga fickparker.

Med begreppet ödetomt menas här platser vars forna funktion upphört och som därefter utvecklats så gott som fritt från mänsklig inverkan.

Fickparker (eng. pocket parks) är ett begrepp som innebär att små ytor, ofta insprängda i tät bebyggelse, utnyttjas som parkmark.

Med tillfälliga menas här att marken nyttjas som park från en säsong och upp till tio år. Marken måste dock ha stått orörd längre än en säsong innan dess för att en intressant vegetation ska ha hunnit utvecklas. Den övre gränsen på tio år sattes då det i parksammanhang kan betraktas som kort. För längre tidsperioder krävs ett annat tillvägagångssätt, t.ex. angående skötsel och val av material.

1:5 Genomförande och avgränsning

Undersökningens fokus ligger på ståndort, ödetomtens lämplighet som park, möjliga designlösningar och till viss del skötsel aspekten. Med begreppet design syftar jag på form och funktion, dvs platsens estetiska värden såväl som det faktum att människors användning av platsen styrs av dess utformning. Som studieobjekt för denna undersökning har två platser i Malmö valts, ett nedlagt spår område längs Neptunigången i stadsdelen Västra hamnen och en ödetomt på Lönngatan i Sofielund. Med dessa platser som utgångspunkt görs ett principiellt gestaltungsförslag, som kan appliceras på liknande situationer. I uppsatsen benämns dessa platser hädanefter som Neptunigången respektive Lönngatan, vilket då alltså inte syftar på själva gatan eller gången. Undersökningen inkluderar inte säkerhetsaspekten, som t.ex den eventuella förekomsten av gifter i marken, och inte heller de byråkratiska processer som skulle krävas för omvandlandet av en ödetomt till en park. Undersökningen går inte heller in på den biologiska nyttan med den här typen av platser, utan fokuserar istället på vad de innebär för den mänskliga besökaren.

1:6 Material och metod

Fältstudier. Flera platsbesök har genomförts på studieobjekten Neptunigången och Lönngatan. Även dess omnejd har tagits i beaktande. Efter observationer på plats har en uppskattning av ståndort, vegetation samt rumsliga och unika egenskaper gjorts.

Litteraturstudier. För att ytterligare styrka förut nämnda observationer har litteraturstudier gjorts som komplement till fältstudierna.

Gestaltungsförslag. Efter fältstudier och litteraturstudier har välinformerade gestaltungsförslag kunnat göras.

2. PLATSSTUDIE

Under den här rubriken beskrivs och analyseras studieobjektets storlek och utformning, vegetation, rumslighet och unika kvaliteter.

Fig. 1

Fig. 3. Denna och följande bilder från Neptunigången är alla tagna 2018.

Längs platsens långsidor löper en cykelväg respektive gångvägen Neptunigången, och på kortsidorna går bilvägar samt på västra sidan även en cykelväg. Särskilt sommartid är det mycket cykel- och biltrafik på den västra sidan då många är på väg till stranden eller Västra hamnen.

Ett fåtal människor har synts på platsen vid observationstillfällena. De har varit en medelålders man, två vuxna och ett barn som tittade på en kanin, samt ungdomar från den intilliggande gymnasieskolan. Ungdomarna korsade platsen på en väl upptrampad stig. Denna stig är det enda tydliga tecknet på slitage orsakat av nyttjande. Andra tecken på mänsklig närvaro är lite skräp och skrot och kablar.

När det gäller vegetationen på platsen domineras den södra långsidan av högre gräs med inslag av buskar medan den norra till stor del består av gles buskvegetation. På västra kortsidan skärmas platsen av från vägen av ett tätare buskage, medan den östra kortsidan är öppen mot vägen. Längs mitten av platsen går flera tågspår och vegetationen här är låg och består av mossor och örter med inslag av lignoser. Platsen upplevs som trygg och lugn, men samtidigt spännande då det finns ett element av överraskning och upptäckande. Upplevelser som kan tänkas stamma ur det faktum att platsen är ett stycke natur mitt i staden.

Sammantaget besitter platsen många av de kvaliteter som ofta beskrivs som viktiga komponenter för en positiv upplevelse av ett landskap, en park eller en trädgård². Den har en rumslighet som tillåter besökaren att se men inte bli sedd. Denna rumslighet skapas av platsens öppna låga vegetation med sporadiska grupper eller enstaka högre lignoser, samt inramningen av högre lignoser. Den har en siktlinje i form av tågspåren som löper horisontellt längs platsen, samt en komplexitet samtidigt som en väl sammanhållen helhet. Den är en stilla plats för kontemplation samtidigt som den är någonting överraskande.

Amerikanska trädgårdsdesignern Carrie Preston framhåller vikten av en känsla av ägande eller eget upptäckande av en plats för att den ska få en personlig betydelse för besökaren³. Detta är ett tydligt element i platsen vid Neptunigången. Den är egentligen inte sluten eller helt gömd från något håll, men upplevs så från tre av sidorna, och även om platsen nalkas från den fjärde och helt öppna sidan är det som att komma in i en helt ny och egen värld. Denna känsla kan komma sig av att platsen på alla sätt skiljer sig från dess omgivning, det är natur i staden, men också av att det saknas element som visar på att platsen är menad att användas, som t.ex entréer, sittplatser, papperskorgar, anlagda gångbanor, skyltar eller annat med en uppenbar funktion och avsändare, som tydligt säger att den här platsen är redan upptäckt och som dessutom berättar för dig hur du ska använda den.

² Gunnar, Sorte., 'Parken för Homo Urbanis : stadsmänniskan', Johansson Maria (red) & Kuller Åsa (red)., Svensk miljöpsykologi, Lund, studentlitteratur, 2005, s kapitel, s.232,237-238.

³ Carrie Preston., *Engaging landscapes*, (föreläsning), Urban Growth konferens, Lund, 8-10 sept 2017.

Fig. 4. Eftersom platsen är ett gammalt spårområde består marken till stor del av makadam, vilket betyder att den är näringsfattig och väl-dränerad. Österifrån närmar sig bebyggelsen.

Fig. 5. Ett kungsljus har frösatt sig i den här ytan med makadam av en grövre fraktion än på platsen i övrigt.

Fig. 6. I januari när de här bilderna togs stod fröställningar fortfarande stolta, gräset fångade solen i sina vippor och nyponen lyste röda.

Fig. 7. Fröställningar av äkta johannesört framför torra vippor av berggrör.

Fig. 8. Platsen är solbelyst hela dagen då inga höga byggnader eller träd skuggar platsen. Den låga träd- och buskvegetationen som finns ger viss lä från vinden.

Vid studier av satellitbilder⁴ (Fig. 9-13) kan inga större röjningsinsatser skönjas, utan vegetationen tycks ha fått utvecklas mer eller mindre fritt från 1998.

Fig. 9. År 1998.

Fig. 10. År 2004.

Fig. 11. År 2009.

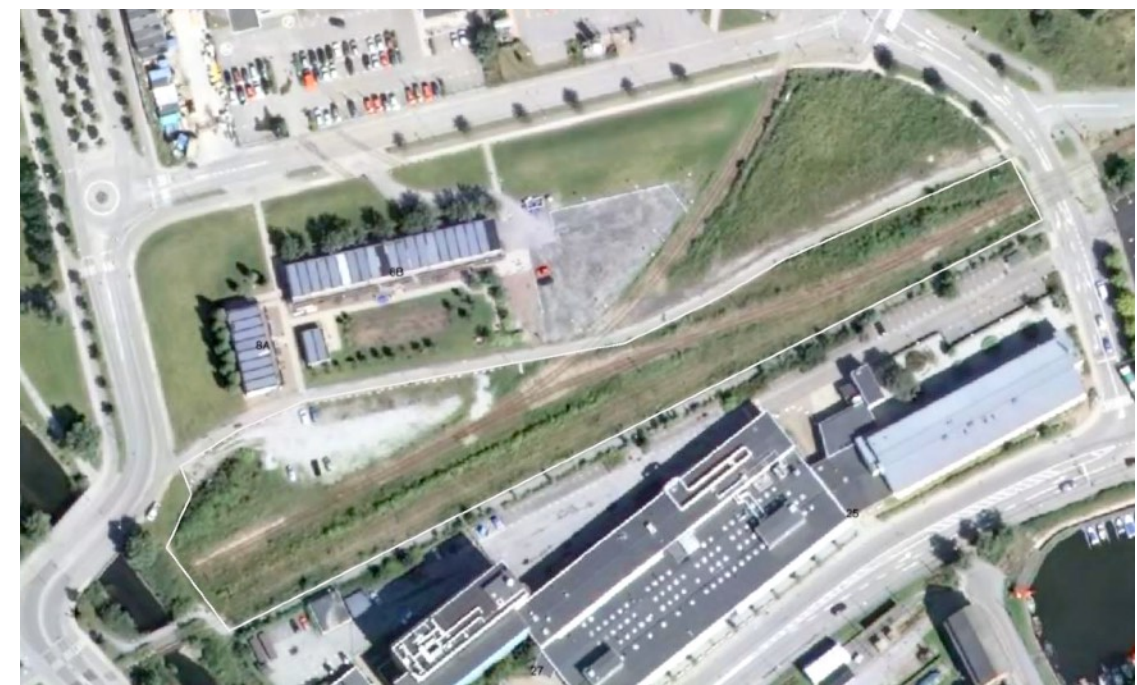

Fig. 12. År 2011.

⁴ Malmö stad, stadsbyggnadskontoret, op.cit, 'Fotokarta'.

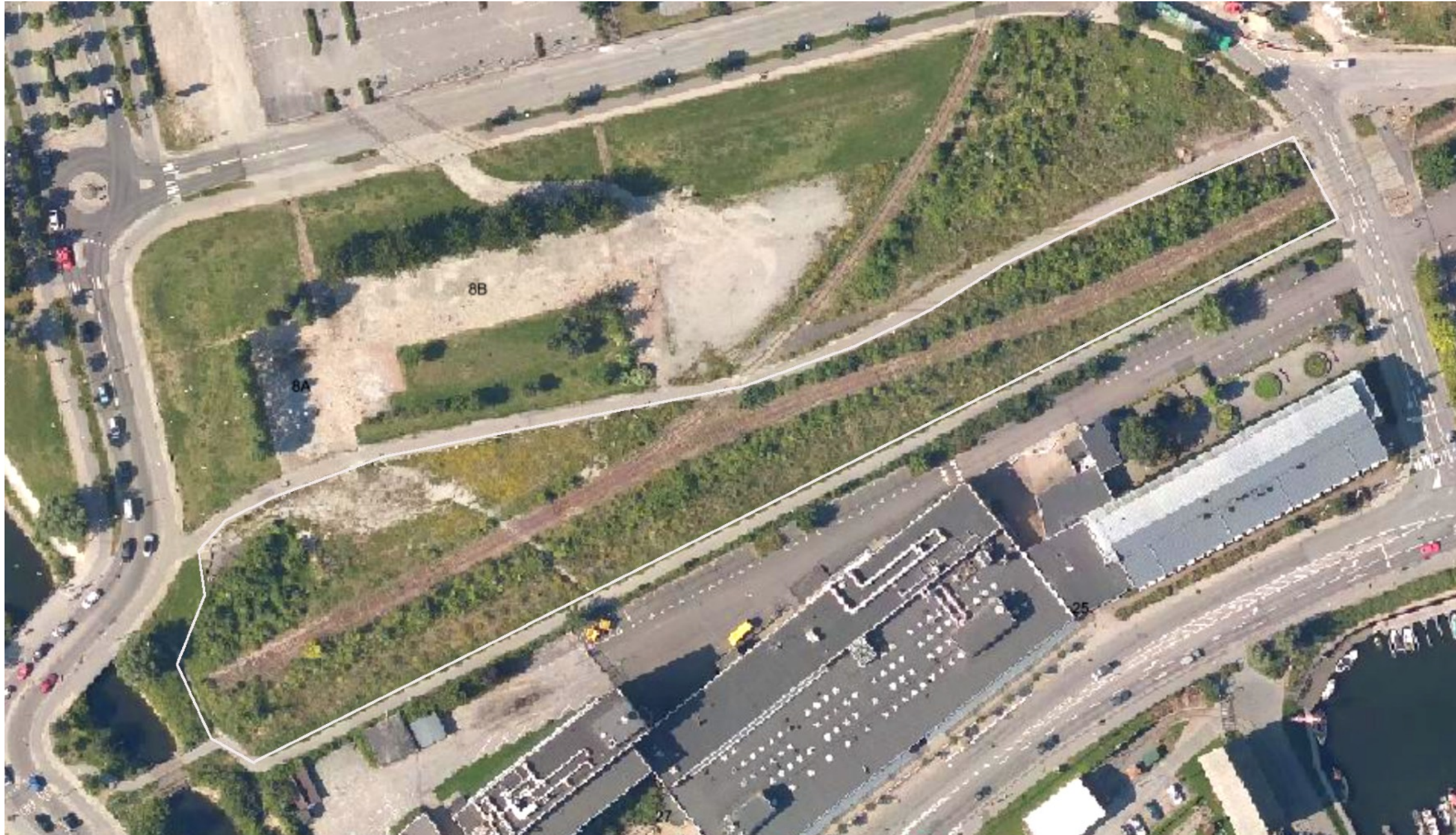

Fig. 13. År 2016.

Följande växter är ett urval av de representerade på platsen och ska ej ses som en fullskalig inventering. Understrukna är de som i januari 2018 var synligt talrikast. Identifiering av växter gjordes med bistånd av Patrick Bellan och Karin Svensson, båda vid Sveriges lantbruksuniversitet, Alnarp.

Betula sp.- björk
Cotoneaster divaricatus - spärroxbär
Crataegus sp.- hagtorn (Fig. 14)
Hippophae rhamnoides - havtorn (Fig. 15)
Laburnum sp. - gullregn
Rosa dumalis - nyponros (Fig. 18)
Rosa rugosa - vresros
Rubus sp.- björnbär
Ulmus glabra - alm
Ulmus minor var. suberosa - korkalm
Quercus sp.- ek

Clematis vitalba - skogsklematis

Achillea millefolium - rölleka (Fig. 19)
Arctium sp.- kardborre
Bryophyta sp.- bladmossa
Calamagrostis sp.- troligtvis berggrör
Hypericum perforatum - äkta johannesört (Fig. 17)
Verbascum thapsus - kungsljus (Fig. 16)

Fig. 14

Hagtorn

Fig. 15

Havtorn

Fig. 16

Kungsljus

Fig. 17

Äkta johannesört

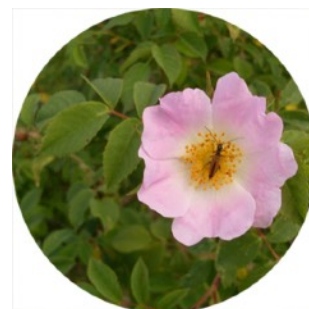

Fig. 18

Nyponros

Fig. 19

Rölleka

2:2 LÖNNGATAN

Beskrivning och analys av platsen

Följande analys av platsen baseras på för denna uppsats speciellt utförda observationer gjorda från oktober 2017 till februari 2018, allmänna iakttagelser gjorda i platsens omedelbara närhet, samt studier av kartmaterial från 1998-2017. P.g.a platsens otillgänglighet har tyvärr inga observationer kunnat göras inifrån själva tomten.

Platsen är en privatägd tomt belägen på Lönnngatan i Norra Sofielund, några kvarter öster om busstationen Södevärn. Av satellitbilder⁵ kan utronas att större delen av tomten var bebyggd så sent som 2004. Sen 2009, eller tidigare, har tomten stått obebyggd och inhägnad av höga stängsel, men ska nu enligt information på platsen bebyggas med bostadsrätter. Tomten är 75*34 m, d.v.s 2550 kvm stor.

Fig. 20. Bildrättigheter: Malmö stadsbyggnadskontor. Satellitbild där platsen som studeras är markerad med en röd linje.

⁵Malmö stad, stadsbyggnadskontoret., loc.cit.

Platsen är omgärdad av en ca 2,5 m hög mur på den norra, östra och västra sidan. På den östra och västra sidan slutar muren i trevåningshus. Om det tillfälliga stängslet tas bort är den södra långsidan som vätter mot Lönnvägen öppen. Platsen är alltså en södervänd solficka som torde vara vindskyddad. Lönnvägen ger ett skrämigare intryck än Neptunigången. Troligen uppfattas den så för att staden är mer närvarande här med byggda strukturer, graffiti och trafik och för att den inte kommit lika långt i sin utveckling mot natur, det finns få lignoser som kommit förbi slystadiet, men kanske framför allt p.g.a det misspyrdande stängslet. Med det sagt är detta ändå en spännande och vacker plats och kanske är just kontrasten mellan kultur och natur, det byggda och det organiska orsaken till det. Markens intrikata uppbyggnad av olika material som t.ex asfalt och singel, och vegetationens inrättande i och emellan dessa skapar spännande uppbrutna gångsystem och naturliga rum bildas. Redan i platsens kringbyggda form skapas en övergripande rumslighet.

Fig. 21. Det är svårt att bedöma hur närvarande trafiken på Lönnvägen känns inifrån platsen, men den kan i alla fall antas vara avsevärt mindre påtaglig där än längs trottoaren. På andra sidan vägen ligger ett litet område med gathus.

Fig. 22. Bakom den norra muren har Kastanjeskolan sin skolgård.

Fig. 23 och 24. Med tanke på platsens historia kan marken tänkas vara packad av tunga maskiner och markskiktet bestå av rivningsmassor, där det inte är något annat synligt markmaterial som t.ex makadam eller asfalt som här. Vatten har svårt att ta sig igenom packad mark och marken här antas därför vara torr.

Vid studier av satellitbilder⁶ (Fig. 25-31) syns hur vegetationen på platsen utvecklats sen 1998.

Fig. 25. År 1998: Det mesta av tomten är täckt av byggnader eller hårdgjorda ytor.

Fig. 26. År 2004: En av byggnaderna rivs.

⁶ Malmö stad, stadsbyggnadskontoret, op. cit.

Fig. 27. År 2009: Resterande byggnader rivs.

Fig. 28. År 2010: Vegetationen på östra sidan avlägsnas.

Fig. 29. År 2014: Vegetation har uppkommit över större delen av tomten.

Fig. 30. År 2015: All vegetation avlägsnas. Undantaget är en alm i tomtgränsen som bara delvis sågas ner.

Fig. 31. År 2017: Ny vegetation täcker större delen av tomten.

Följande växter är ett urval av de representerade på platsen och ska ej ses som en fullskalig inventering. Särskilt i örtskiktet finns många fler arter representerade än nedan nämnda. De understrukna är de som vid observationstillfällena bedömts talrikast. Identifiering av växter gjordes med bistånd av Patrick Bellan och Karin Svensson, båda vid Sveriges lantbruksuniversitet, Alnarp.

Acer pseudoplatanus - tysklönn
Betula sp. - björk
Buddleja davidii - fjärilsbuske
Fallopia japonica - parkslide
Juglans regia - valnöt
Salix sp. - pil
Ulmus glabra - alm
Ulmus minor var. Suberosa - korkalm

Clematis vitalba - skogsklematis

Alcea rosea - stockros
Arctium sp. - kardborre
Artemisia vulgare - gråbo
Bryophyta sp. - bladmossa
Calamagrostis sp. - troligtvis bergrör
Echium vulgare - blåeld
Rumex longifolius - gårdskräppa
Solidago canadensis - kanadensiskt gullris
Tanacetum vulgare - renfana
Taraxacum sp. - maskros

Fig. 32

Blåeld

Fig. 33

Stockros och Bergrör (?)

Fig. 34

Skogsklematis

Fig. 35

Renfana

3. LITTERATURSTUDIE

Fig. 36

3:1 GRÖNSKA OCH HÄLSA

Under den här rubriken diskuteras grönskans betydelse för människans hälsa, välbefinnande och utveckling, i syfte att belysa parkers betydelse i staden.

”För själens harmoni är det absolut nödvändigt att uppleva helst daglig kontakt med natur, jord, frisk luft, solsken, djur och växter.”⁷

I flera vetenskapliga studier har grönska visat sig ha positiva effekter på hälsan. Det har t.ex visat sig att ”ju närmare stadsinvånare bor ett grönområde, desto oftare besöker de natur och parker- även sådana områden som ligger långt från hemmet. Dessutom känner de sig mer sällan stressade än människor som bor längre ifrån grönska. Ju fler kvaliteter grönområden nära bostaden har, desto vanligare är det att man trivs i sin bostad och ofta tar motionspromenader till vardags. Det leder i sin tur till bättre välbefinnande och lägre BMI. Barn som vistas i naturrika miljöer på förskolor har bättre koncentrationsförmåga än barn som inte har tillgång till natur på gården vid sin förskola. Barn som vistas i naturrika miljöer på förskolor utvecklar bättre motorik än barn som inte har natur vid sin förskola. Den som har utsikt mot grönska från arbetsplatsen lider mer sällan av stress, och har man dessutom möjlighet att ta rast från arbetet i en grön miljö lider man ännu mer sällan av stress.”⁸ Slutligen ”får äldre som bor i servicehus och ges tillfällen att vistas ute i den trädgård som ligger vid servicehuset högre koncentrationsförmåga och återhämtar sig snabbare från stress, mätt i form av blodtryck och puls.”⁹

Patrik Grahn, forskare på SLU Alnarp, beskriver i *Människans behov av parker, grönska och rekreation* hur människor påverkas av olika miljöer. Grahn beskriver att hjärnans aktivitet kan delas in i tre grader. Thetarytmen som man har när man sover, alfarytmen som är den normala rytmen vid vaket tillstånd och betarytmen som uppstår t.ex när man stöter på något oväntat. En stads centrummiljö kan upplevas som stökig och göra att hjärnan hela tiden håller en betarytm, vilket kan leda till att man blir stressad. En alltför monoton miljö kan däremot göra att hjärnan har svårt att hålla sin alfarytm, vilket förutom att man blir sömning även kan hämma tillväxt och utveckling av nervceller och därmed även utveckling av hjärnan. Många naturlandskap är rika på kontraster och detaljer som stimulerar hjärnan på ett sätt som får den att fungera bra. Däremot är t.ex många förorter fattiga på stimulerande intryck.¹⁰

Rachel och Stephen Kaplan, miljöpsykologer och professorer vid University of Michigan, talar enligt Grahn och även Gunnar Sorte om två sätt att ta in omvärlden på, *riktad uppmärksamhet* och *fascination*. Den riktade uppmärksamheten är viljestyrd och används för att sortera information, prioritera, planera och genomföra det man kommit fram till. En viktig del i detta är också att hålla tillbaka icke önskvärd information. Kaplan och Kaplan menar att när människan levde nära naturen hade hon inte så många komplexa beslut att fatta och den riktade uppmärksamheten räckte till. I dagens samhälle däremot används den nästan hela tiden. Fascination är en icke viljestyrd uppmärksamhet. Med det menas att uppmärksamheten fångas spontant av omgivningen. Fascinationen delas upp i *hard fascination* som handlar om uppmärksamhet av något som kan uppfattas som en fara, t.ex ett varningsljus, och *soft fascination* som handlar om information som fångar uppmärksamheten men inte kräver handlingar och beslut utan istället gör att man blir avslappnad och nyfiken.¹¹ Om den riktade uppmärksamheten aldrig får vila och återhämta sig kan det till slut leda till mental trötthet. Enligt Kaplan och Kaplan sker återhämtningen bäst i miljöer där man inte behöver ta invecklade beslut och det inte finns störande skyltar, buller eller mycket folk men där istället de sensoriska intryck finns som fångar vår andra typ av uppmärksamhet, dvs fascinationen. Denna typ av miljö återfinns i naturen och i goda parkmiljöer, och forskning på det här området, bl.a Kaplans och Kaplans, ligger till grund för trädgårdsterapi.¹² Skillnaden på urban komplexitet och naturkomplexitet är, enligt Kaplan och Kaplan, just det att den urbana komplexiteten utgörs av ett informationsbrus som kräver vår uppmärksamhet medan naturkomplexiteten istället låter vårt eget sökande styra aktiviteten i det sensoriska systemet, d.v.s vilken information vi tar in.¹³

Tillgången på gröna miljöer har alltså stor betydelse för människors hälsa och välbefinnande. Men även komplexiteten av och kvaliteten på dessa miljöer är av stor vikt. ”Den visuella variationsrikedomen i skogs- och parkmiljö är av stor vikt för rekreativa kvalitéer”¹⁴. Det räcker kanske sällan med bara en gräsmatta.

⁷ Patrick Grahn., *Människans behov av parker, grönska och rekreation: om uppbyggnaden av en teori och modell att använda vid fysisk planering*. Alnarp, Institutionen för landskapsplanering, Sveriges lantbruksuniversitet, 1985, s. 54.

⁸ ibid.

⁹ Patrick Grahn & Åsa Ottosson., *Trädgårdsterapi: Alnarpmetoden: att ta hjälp av naturen vid stress och utmattning*, Bonnier existens, Stockholm, 2010, s. 61,62.

¹⁰ Grahn, loc. cit.

¹¹ Patrick Grahn & Åsa Ottosson, op. cit., s. 59-61.

¹² ibid.

¹³ Gunnar Sorte., Sorte, 'Parken för Homo Urbanis : stadsmänniskan', Johansson Maria (red) & Kuller Åsa (red)., *Svensk miljöpsykologi*, Lund, studentlitteratur, 2005, s 230.

¹⁴ Sorte., loc. cit.

3:2 RUDERATMARK

Studieobjekten Lönngatan och Neptunigången är båda ruderatmark. Ordet ruderat kommer från latinets rudera som betyder ruin¹⁵. Ruderatmark är mark som p.g.a mänsklig närvaro och verksamhet utsätts för regelbundna störningar. Som ett resultat av detta uppstår olika typer av miljöer med öppen jord. Exempel på ruderatmark är schaktmassor, industritomter, banvallar, soptippar och byggplatser¹⁶. En begränsad jordmån och fattiga näringsförhållanden är ofta, men inte alltid, de markförhållanden som råder på ruderatmark¹⁷. Här påträffas konkurrenssvaga arter med snabb etablering och ofta kort livscykel, d.v.s en beskrivning som passar arter som ofta betraktas som ogräs. Ofta hittas här även förvildade trädgårdsväxter.¹⁸

3:3 SUCCESSION

Ruderatmarkens natur är tillfällig. Om användningen av marken ändras ändras även miljön där, och med den floran¹⁹. Så fort verksamheten som orsakar störningar i marken upphör kommer den öppna jorden börja växa igen, och olika arter och vegetationssystem avlösa varandra. Denna utveckling kallas succesion. Om en befintlig jordmån saknas, som t.ex efter ett vulkanutbrott eller efter att inlandsisen drog sig tillbaka, talar man om en primär succesion. Här måste naturen starta från början. De främsta pionjärerna i en primär succesion är lavar, mossor och vissa gräsarter. Genom att dessa arter bryts ner, samt från vittrande stenmaterial, bildas den första humusen. Det kan ta flera tusen år från vulkanutbrott till fullt utvecklade skog. I en sekundär succesion däremot finns redan en markprofil av mineraljord, men en störning av den befintliga vegetationsmiljön har skett. Denna störning kan t.ex vara storm, brand, markras eller ett plötsligt upphört bete. Förutom existerande jordmån finns vid den sekundära succesionen även en spridningspol av arter som är redo att börja kolonisera ytan, vilket gör att tempot i den sekundära succesionen är betydligt snabbare än i den primära.²⁰

Nedan följer de sex stadierna i en sekundär succesion, så som Henrik Sjöman listar dem i boken *Träd i urbana landskap*. Sjöman utgår i sitt exempel ifrån en åkermark som slutat brukas.

Fas 1- Anuellstadiet. De första koloniserande arterna, pionjärerna, är annueller eller bieneller som är snabba i sin utveckling och därför snabbt tar över ny mark. De är dock känsliga för konkurrens och försvinner snabbt om inte marken störs på nytt.

Fas 2- Grässtadiet. Gräs är konkurrenskraftiga här.

Fas 3- Stadiet med fleråriga örter. Om gräs lämnas oklippt försvagar det dock sig själv genom det tjocka lager av vissna blad och strån de ackumulerar. I detta lager kan andra fleråriga örter gro.

Fas 4- Busk- och slystadiet. Nu syns de första vedartade arterna. Dessa arter är specialiserade på öppna exponerade ytor med uttorkande sol och vind och klarar även konkurrenstrycket från redan etablerade arter.

Fas 5- Det unga skogsstadiet. P.g.a utskuggning från de vedartade arterna försvagas det täta örtskiktet, vilket i sin tur gör att träd- och buskarter som har svårt att konkurrera med detta nu kan etablera sig. Trädarter som etablerar sig nu är ljuskrävande, och måste fortfarande tåla exponerade förhållanden. Dessa arter kan benämnas semipionjärer då de som unga fröplantor ofta utnyttjar annan vegetation, t.ex buskar, som skydd.

¹⁵ [sv.wikimedia.org](https://sv.wikipedia.org/wiki/Ruderatmark), (websida), 2018-01-22, <https://sv.wikipedia.org/wiki/Ruderatmark>, besökt 2018-13-05.

¹⁶ Arne Anderberg., linnaeus.nrm.se, (websida), 2010-02-23, <http://linnaeus.nrm.se/flora/veg/ruderat.html>, besökt 2018-03-05.

¹⁷ Kristin Wegren., Personlig kommunikation.

¹⁸ Arne Anderberg., loc. cit.

¹⁹ ibid.

²⁰ Henrik Sjöman & Johan Slagstedt (red)., *Träd i urbana landskap*, Studentlitteratur, Lund, 2015, s. 59.

Fas 6- Det äldre skogsstadiet. Den unga skogen har skapat ett lugnare och stabilare mikroklimat vilket gör att sekundära mer krävande arter kan etablera sig. Dessa arter är skuggtoleranta som unga men kräver mer ljus som äldre individer. Som äldre är de också tåligare för mer exponerade lägen. De sekundära arterna har också en långsammare utveckling än pionjärerna och semipionjärerna.²¹

När arterna i det sista successionsstadiet har etablerat sig och kan stå emot konkurrensen från invaderande arter stannar processen och klimaxstadiet är nått²². I ovan givna modell utgörs klimaxstadiet av skog. Detta är dock inte alltid fallet då processen är komplicerad och en rad faktorer spelar in. Är t.ex vattentillgången alltför låg kommer inte skogsstadiet nås. Detta är fallet i skånska Haväng där den extremt genomsläppliga marken gör området så torrt att klimaxstadiet här tros bli grässtapp²³. Studier som gjorts på ett stort område med ca 30000 år gamla sanddyner i Australien har visat att p.g.a att kraftiga regn där sköljt bort näringen har successionen som först gått mot skog vänt och hamnat på ett näringsfattigt öppet busklandskap²⁴. I de fall det finns mycket inkommande frön från t.ex björk, eller andra snabbetablerade arter, kommer slystadiet snabbare och grässtadiet blir aldrig dominerande. Om man egentligen kan tala om ett klimaxstadie är numera något som ifrågasätts.²⁵

3:3:1 STUDIEOBJEKTENS PLATS I SUCCESSIONEN

Under den här rubriken diskuteras på vilket stadie i successionen exempelplatserna befinner sig. Intressant att veta är hur länge platserna stått oanvända, och vilka skötselinsatser som förekommit sen dess. Detta för att få ökad förståelse för hur växtsamhällena där utvecklats, och hur de kan tänkas utvecklas inom de närmsta tio åren. Förutom vad som kunnat utläsas av tidigare nämnda satellitbilder har tyvärr inte denna information funnits tillgänglig.

På Neptunigången och Lönngatan råder sekundär succession då viss jordmån funnits från början, även om en del av ytan varit täckt med makadam eller asfalt, eller på annat sätt varit hårdgjord. På båda platserna befinner sig olika delar i olika stadier i utvecklingen, antagligen just på grund av den varierande jordmånen. Vissa delar består fortfarande av makadam eller asfalt och är helt fria från vegetation. På en del av de hårdgjorda ytorna, som t.ex makadamen längs tågspåren, kan dock en av den primära successionens första koloniserare mossor ses. På det stora hela befinner sig dock båda platserna i successionens fjärde fas, busk- och slystadiet. En del lignoser har etablerat sig men vegetationen består fortfarande till stor del av gräs och fleråriga örter. Även där jordmånen är som störst är den inte på varken Neptunigången eller Lönngatan djup. Denna begränsade jordmån kan inte hålla mycket näring, vilket gör att vegetationens tillväxt sker långsammare än vad den hade gjort på näringsrik mark med större jorddjup²⁶. Även om det är svårt att förutse utvecklingen på dessa platser i ett längre perspektiv, vilket ju inte heller är nödvändigt p.g.a konceptets tillfälliga natur, kan en del antaganden göras angående de närmsta årens utveckling baserat på närvarande arters växt- och spridningssätt.

²¹ Sjöman, op. cit., s. 59-67.

²² Paul A, Keddy., *Plants and vegetation-Origins, Processes, Consequences*, Cambridge University Press, New York, 2007, s. 431.

²³ Ann-Mari Fransson., Personlig kommunikation.

²⁴ Keddy, op. cit., s. 437.

²⁵ Ann-Mari Fransson., Personlig kommunikation.

²⁶ Ann-Mari Fransson & Patrick Bellan., Personlig kommunikation.

3:4 VEGETATIONENS FRAMTIDA UTVECKLING PÅ STUDIEOBJEKTEN

Nedan beskrivna förlopp är en hypotetisk utveckling av vegetationen på Lönngatan och Neptunigången under den tioårsperiod som angetts som konceptets tidsram. Ett begrepp om platsernas förändring är intressant då det kan ha betydelse för platsernas lämplighet som parker i konceptets tänkta format.

Hypotesen gjordes efter litteraturstudier samt samtal med Patrick Bellan och Eva-Lou Gustafsson, båda vid Sveriges lantbruksuniversitet, Alnarp. För litterära källor se referenslista.

3:4:1 Neptunigången

De lignoser som finns kommer växa på höjden och bredden och örtskiktet kommer blandas upp med mer lignoser. Banvallen med makadam som idag är mer eller mindre vegetationsfri kommer om tio år fortfarande vara en öppen plats, om än inte lika öppen som idag.

De arter som är mest benägna att ta över här är nyponros, havtorn, björnbär och skogsklematis. Vresrosen räknas som en invasiv art och har förmågan att ta över stora områden då den sprider sig med rotskott, men då det bara finns en individ på platsen idag bedöms den inte hinna föröka sig nämnvärt inom tio år. Havtorn sprider sig med rotskott och kan där den trivs bre ut sig snabbt.

Björnbär kastar ut långa rankor som kan slå rot och bilda nya plantor. Den sprider sig även med frö.

Kungsljus är redan idag relativt talrik och då den har en riklig frösättning kommer det på de öppna platserna med tiden bli ännu fler.

Idag finns bara ett gullregn på platsen men det kan tänkas bli fler. Särskilt som det finns en mängd individer i områdets omedelbara närhet. En annan art som det finns rikligt av i området runt platsen är valnöt och den kan tänkas komma in även här, men kommer inte hinna bli stor på tio år.

Johannesörten och gräset kommer gå tillbaka där platsen sluts och blir skuggig.

3:4:2 Lönngatan

De lignoser som finns kommer växa på höjden och bredden och örtskiktet kommer blandas upp med mer lignoser. På platsens västra sida finns idag mycket björksly och det är här den största förändringen kommer vara, i och med att dessa unga individer växer upp. Den östra halvan har inte lika mycket inslag av lignoser och kommer därför inte öka lika drastiskt i höjdled. Den asfalterade ytan som idag är mer eller mindre vegetationsfri kommer om tio år fortfarande vara en öppen plats.

Av de arter som finns är det speciellt vissa som kan tänkas ta över mer och mer. Parkslide t.ex är snabbväxande och kan bilda stora bestånd. Den sprider sig med rotskott och kan på så sätt dyka upp flera meter bort från moderplantan. Tysklönnen och björken är även de snabbväxande och sätter dessutom en stor mängd frö. Pilen är snabbväxande. Gullris är en perenn med jordstam som bildar bestånd och sprider sig effektivt med frö. Även skogsklematis sprider sig effektivt med frö. Den klättrar och täcker lätt annan växtlighet. Renfanan som har en kraftig jordstam och är beståndsbildande kommer öka. I takt med att lignoserna blir större och platsen således mer sluten och skuggad kommer den dock gå tillbaka då den föredrar öppna marker. Även gräset kommer i den här situationen gå tillbaka.

Blåeld som är en vacker inhemsk art finns idag på platsen i ett fåtal exemplar. Blåeld växer dock ofta i stora bestånd och kanske kan det även här bli mer av den. Också fjärilsbusken finns i ett fåtal exemplar men kan tänkas fröså sig. Stockrosen kommer också att fröså sig och öka i antal. Även andra trädgårdsväxter från närliggande villaområden kan tänkas själveteras. Gullregn är en tänkbar sådan art.

Blåeld, fjärilsbuske och stockros är solälskande växter och kommer inte heller de gynnas av att platsen blir skuggigare. Det kommer dock som tidigare nämnts fortfarande finnas öppna ytor om tio år.

Sektioner och plan visar utvecklingen av de lignoser som finns på Lönngatan idag, januari 2018. Individer som tillkommer under tidsperioden har inte tagits med i beräkningen. Beräkningen är gjord utifrån en tänkt höjdtillväxt på 30 cm per säsong för samtliga arter.

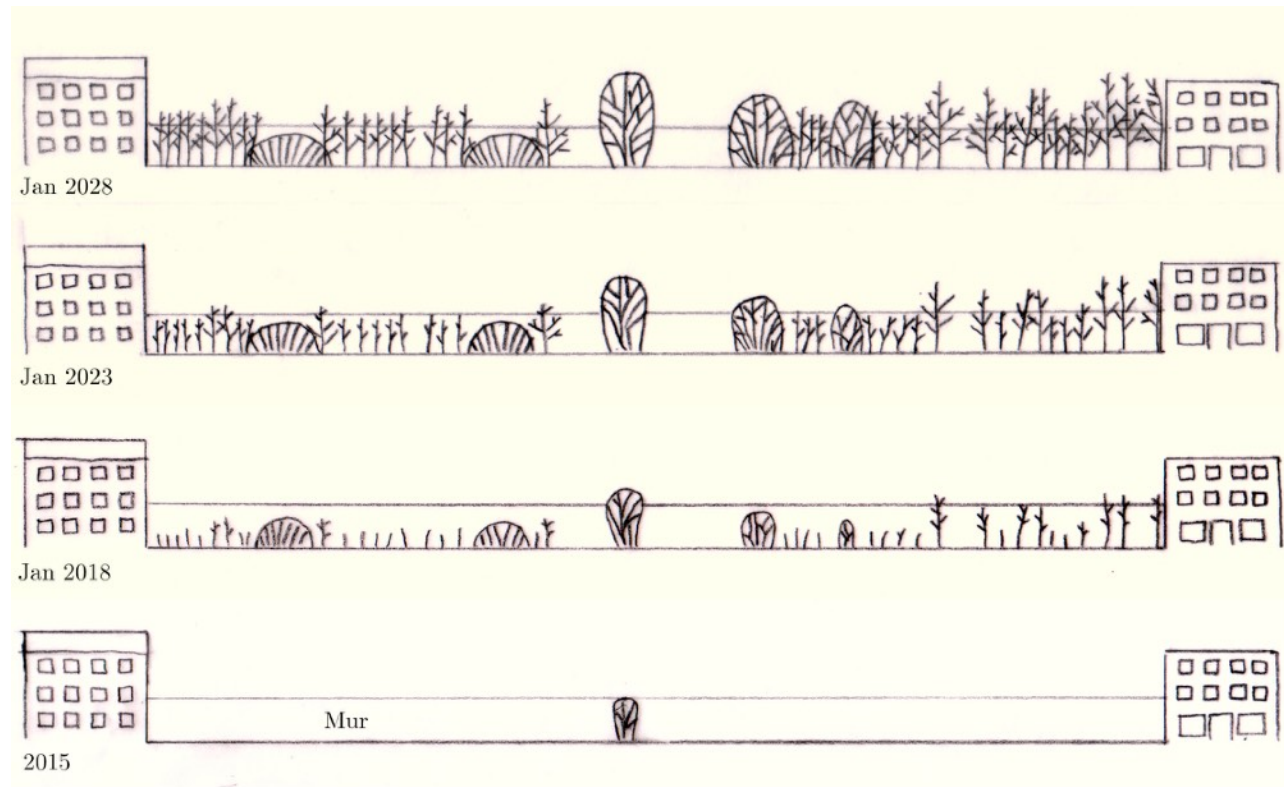

Fig. 37. Sektionerna visar de befintliga lignosernas utveckling i höjd och bredd under 10 år, med början 2018. Den understa sektionen visar hur platsen såg ut 2015 då all vegetation, förutom ett träd i tomtrånsen, skalats av.

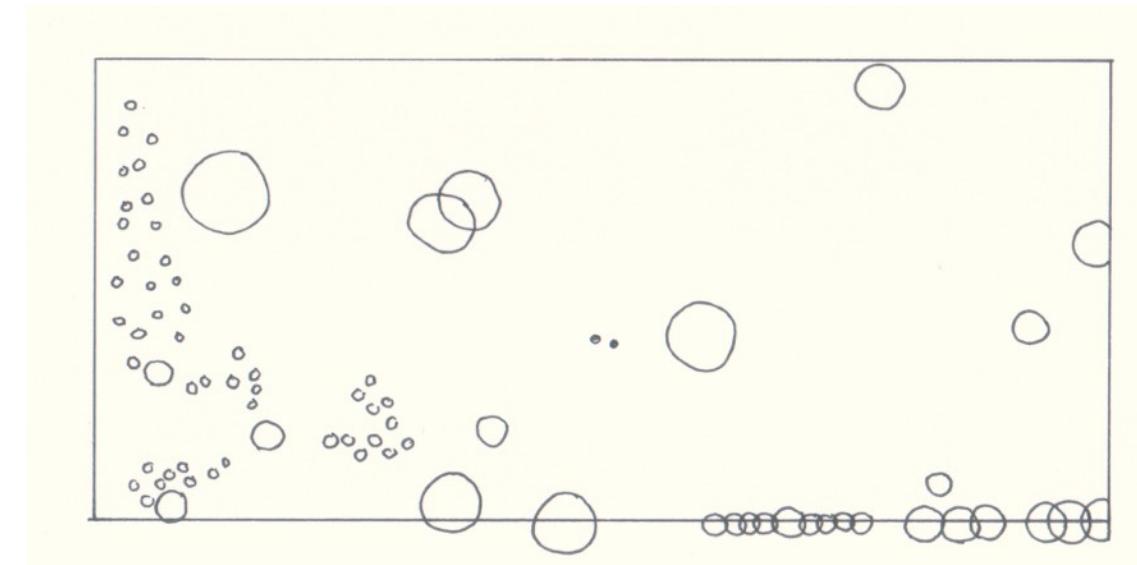

Fig. 38. Figuren visar hur de befintliga lignoserna utvecklats i bredd till år 2028, d.v.s efter 10 år. Detta visas i plan för att tydliggöra växternas placering över ytan och visa på de öppna ytor som fortfarande finns. De små cirklarna i figurens vänstra del samt mitt representerar björkar.

3:5 RUDERATMARKEN OCH DEN SPONTANA VEGETATIONEN I ETT PARKSAMMANHANG

För många känns det kanske främmande att likna ödetomter eller ruderatmark vid en park. Då denna estetik skiljer sig från den mer planerade och kontrollerade som återfinns i en konventionell park eller trädgård kan den för en del vara svår att ta till sig eller acceptera. Samtidigt är den naturlika stilen mycket uppskattad i park- och trädgårdssammanhang idag, och har varit så en längre tid.

3:5:1 Den naturlika stilen

Den naturlika stilen uppkom i slutet av 1900-talet som en reaktion mot blockplantering, i en tid med ökat intresse för ekologi och biologisk mångfald. Den brittiska trädgårdsdesignern Gertrude Jekyll (1843-1932) var den som började plantera perenner av samma art eller sort i större grupper eller fält. Hon kallade det "drifts". Den här planteringsstilen kom sen att kallas blockplantering och var under 1900-talet den dominerande. Jekylls efterträdare, som t.ex. kollegerna amerikanska James van Sweden och tyska Wolfgang Oehme samt holländska landskapsdesignern Piet Oudolf har på ett intressant och konstnärligt vis använt sig av den här tekniken inom den naturlika stilen. Att slentrianmässigt plantera stora block med samma art av perenn eller buske kan dock få ett väldigt fantasilöst resultat. Den naturlika planteringen har naturliga växtsamhällen som sin förebild, och är en stiliserad version av dessa. Detta betyder att de olika arterna och individuella plantorna tillåts interagera med varandra snarare än behandlas som separata enheter, skilda från varandra med bar jord eller annat markmaterial. Den sådda ängen har med den här stilen blivit ett populärt inslag både i offentlig och privat miljö.²⁷ I gestaltningen av en naturlig plantering tas växtens hela livscykel i beaktning och även när den är död kan den stå kvar och tillföra något. Detta skapar en större dynamik, och årstidernas skiftningar blir tydligare än i planteringar där alla spår av död avlägsnas. Dynamik i planteringen skapas oundvikligen även av växternas interaktion med varandra där vissa arter med tiden brer ut sig och andra går tillbaka, frösådd sker och arter kan dyka upp på nya platser. Dessa förändringar kan tillåtas, eller t.o.m. vara förväntade.²⁸

En naturlig plantering är dock just naturlig och inte naturlik. Den är designad av människor för att passa människors praktiska behov och estetiska preferenser, och där skiljer den sig från ödetomten med sin spontanetablerade vegetation.

En naturlik plantering kan kräva mindre skötsel än en icke naturlik eftersom växterna är valda efter ståndorten och det inte finns någon bar jord där ogräs kan gro. Samtidigt krävs större kunskap och estetisk känslighet hos de som sköter en sån här plantering då växterna inte är tydligt uppdelade och avgränsade från varandra.²⁹

²⁷ Piet Oudolf & Noel Kingsbury, *Planting a new perspective*, Timber press, London, Portland, 2013, s. 79-80.

²⁸ Piet Oudolf & Noel Kingsbury, op. cit., s. 36-40.

²⁹ Piet Oudolf & Rick Darke., *Gardens of the high line : elevating the nature of modern landscapes*, Timber Press, Portland, Oregon, 2017, s. 14, 297, 298.

3:5:2 Referensplatser

Platserna som diskuteras under denna rubrik tas upp för att förankra och finna stöd för idén om ödetomter som parker i liknande redan genomförda projekt.

3:5:2:1 The High Line

The High Line i New York är kanske det mest omtalade exemplet. Här har en upphöjd tågräls gjorts om till park och promenadstråk. Rälsen hade stått oanvänd länge och en intressant vegetation hade etablerats. Vid bildandet av parken togs dock allt bort och gjordes om, förutom en liten del som behölls. Här kan man fortfarande se den spontanetablerade vegetationen stå orörd. De nya planteringarna är ritade av bl.a Piet Oudolf.³⁰

Fig. 39. The High line, Amy, CC BY-NC-ND 2.0.

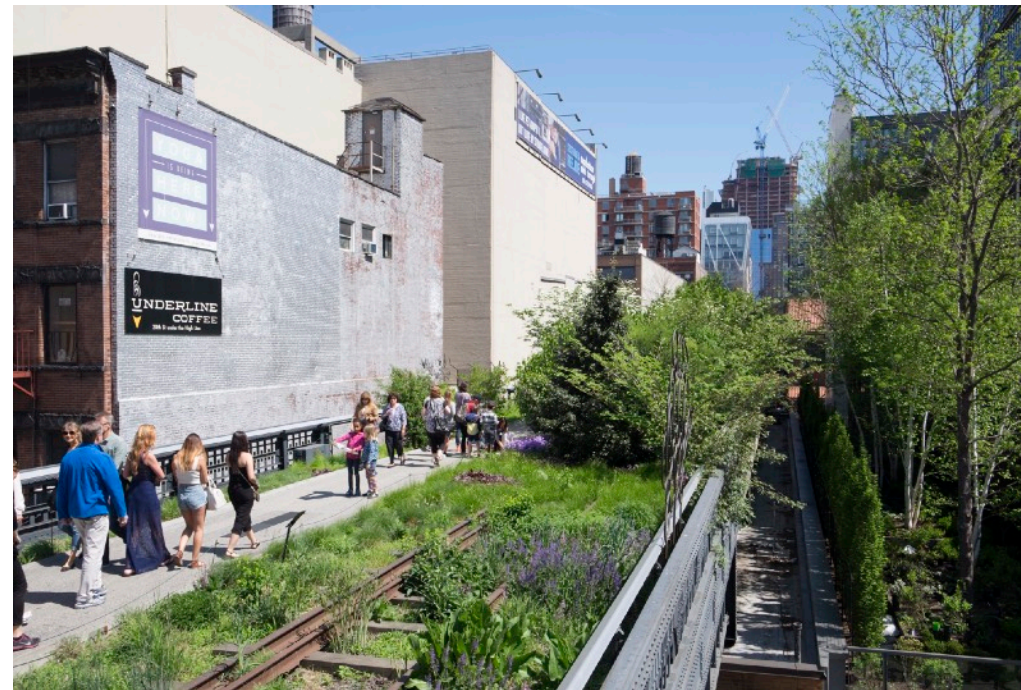

Fig. 40. Fotograf: Charlotte Westring.

Fig. 41. The High line, Geoff Staerns, CC BY 2.0.

Fig. 39 och 40 visar platsen efter ombyggnad och fig. 41 före.

³⁰ Piet Oudolf & Rick Darke, op. cit., s. 299.

3:5:2:2 Cementparken

I "parkernas stad" Malmö anlades 2017 Cementparken, en park som inte liknar någon av stadens andra parker. Den ligger i Limhamn på en plats som länge använts för kalkstensbearbetning. Till flera av växtbäddarna har återvunnet krossmaterial från byggnader på platsen använts, och växterna som valts är anpassade till förhållandena på platsen, d.v.s torr, kalkrik mark vid havet. Parken är gestaltad av Magnus Svensson och Märrika Bark.³¹

Fig. 42, 43 och 44. Cementparken i juli 2018. Vissa delar av parken ger ett vilt intryck, t.ex i olika ängsstrukturer. I den övre högra bilden ses hur en gräslist separerar den höga ängsvegetationen från gången.

Fig. 43

Fig. 44

³¹ Lisa Ising., 'Stadsdelspark med biologisk mångfald', *Tidskriften Landskap*, nr 1, 2018, s 19,20, Tejarps förlag AB, Klågerup.

3:5:2:3 Naturparke Shöneberger Sudgelände

Naturparke Shöneberger Sudgelände i Berlin är en park anlagd på en bangård från 1880-talet. Det allra mesta av vegetationen i parken är spontanetablerad sen 1952 då bangården övergavs. En del av de gamla spåren har gjorts om till anlagda gångar.³²

Fig. 45. Being on the right path, Till Krech, CC BY 2.0.
Här har spåren fyllts igen med makadam eller dyl. För att bilda en gång.

Fig. 46. Natur-park Schöneberger Sudgelände, Manuela Hoffman, CC BY-NC-ND 2.0,
Här har man istället lagt ett metallgaller mellan tränsen.

³² Piet Oudolf & Rick Darke, op. cit., s. 34.

3:5:2:4 Jardin de l'île de Nantes

Fig. 47. Ile de Nantes, William Chevillon, CC BY-NC-ND 2.0.

Jardin de l'île de Nantes öppnades som en park 2005. Platsen är en f.d fabrik där vegetationen tagit över. Metallgaller har lagts ut för att skapa gångar genom vegetationen, och här finns skyltar med växters namn.³³

Fig. 48. Une démarche originale du projet de l'île de Nantes: le Jardin-friche(Nantes) - Avril 2009 ADEUPa Brest, CC BY-NC 2.0

Fig. 49. Une démarche originale du projet de l'île de Nantes: le Jardin-friche(Nantes) - Avril 2009, ADEUPa Brest, CC BY-NC 2.0.

³³ ildenantes.com, (websida), <http://www.iledenantes.com/en/projets/53-ile-mabon-square.html>, besökt 2018-03-20.

3:5:2:5 The right to be lazy

Framför Hamburger Bahnhof museum fur Gegenwart i Berlin finns sedan 2008 den amerikanske konstnären John Knights verk *The right to be lazy*. Verket ingår i museets permanenta samling och bestod i sin begynnelse av en rund plantering av gräs omgärdat av en låg buxbomshäck och buxbombsbollar. Gräset har, enligt konstnärens instruktioner, sedan lämnats orört vilket resulterat i en vildvuxen plantering där det förutom gräs nu också syns spontant etablerad flora med bl.a kungsljus och kanadensiskt gullris.³⁴

Fig. 50. Hamburger Bahnhof – Museum für Gegenwart – Berlin, Germany, Jacklee. CC BY-SA 4.0.
The right to be lazy fotograferat 2016.

³⁴ [e-flux.com](http://www.e-flux.com), (websida), <http://www.e-flux.com/announcements/32731/john-knight/>, besökt 2018-03-07.

3:5:2:6 Limhamns kalkbrott

1994 slutade det efter 130 år att brytas kalk på platsen. Brottet är 1300 m långt, 800 m brett och 65 meter djupt. Idag är området ett naturreservat då dess ekosystem är väldigt speciellt med många skyddsvärda arter, som t.ex kalkkrassing och den akut hotade grönfläckiga paddan.³⁵

Platsen är inhägnad och vanligtvis inte öppen för allmänheten. Några gånger om året erbjuds guidade vandringar, vilka är mycket populära, på platsen.

Fig 51 och 52. Bilderna är från hösten 2017 då en familjedag med fossiltema anordnades. Här ses en fantastisk spontantablerad komposition med björk, havtorn och cotoneaster.

Fig. 52. Samma komposition från en annan vinkel.

³⁵ Mats Wirén., *Limhamns kalkbrott- en unik plats i Malmö*, Malmö stad, gatukontoret, 2a upplagan, 2010.

3:6 DEFINITIONER PÅ EN GOD PARK

Under den här rubriken undersöks vilka komponenter som konstituerar en bra park. Som utgångspunkt för undersökningen användes de 8 parkdefinitioner som Gunnar Sorte myntade, samt Jan Gehls tankar om offentlig utomhusmiljö. Dessa komponenter diskuteras i kontexten ödetomten och de båda studieobjekten i syfte att undersöka dess lämplighet som parker. Sorte är professor emeritus i landskapsarkitektur och tidigare verksam vid bl.a Sveriges lantbruksuniversitet, Gehl är en dansk arkitekt och professor i landskapsplanering. De element som bedöms nödvändiga att lägga till eller förändra diskuteras vidare under rubriken gestaltningsförslag.

För att med enkla medel förbättra kvalitén på en utomhusmiljö är det nästan alltid en bra idé att skapa fler och bättre sittmöjligheter. Så skriver Jan Gehl i boken *Life between buildings, using public space*³⁶. Han fortsätter diskutera vad bra sittplatser är och varför det är så viktigt med sittplatser i den offentliga utomhusmiljön. Bra sittmöjligheter är en förutsättning för många av de aktiviteter, t.ex äta, läsa, prata, titta på folk eller sola, som kan anses vara en stor del av behållningen med livet i den offentliga sfären, vare sig det gäller en stad eller ett bostadsområde. Om sittmöjligheter saknas kommer tiden spenderad utomhus bli kort och många möjligheter till meningsfulla aktiviteter gå förlorade³⁷.

Olika människor har olika krav på sittplatsen. Barn och unga har ofta inget emot sekundära sittplatser, d.v.s att sitta lite varstans som på marken t.ex, medan äldre människor ofta behöver primära sittplatser, d.v.s en ordentlig stol eller bänk för att känna sig säkra och bekväma.

Mikroklimatet och rumsligheten där sittplatsen är belägen spelar också stor roll. En sittplats bör placeras där det finns en rumslighet som erbjuder intimitet, säkerhet och ett bra mikroklimat. Sittplatser belägna i utkanten av en öppen plats, t.ex vid en fasad eller i en nisch där ryggen är skyddad och sikten fri, är populärast och föredras framför de belägna i mitten av öppna platser³⁸. Förutom på de allra varmaste dagarna är de sittplatser belägna i solen och i skydd för vinden väl använda, medan de i skuggan och vindutsatta lägen står oanvända³⁹.

³⁶ Jan Gehl., *Life between buildings-using public space*. Arkitektens förlag, Danmark,2010, s. 155.

³⁷ ibid.

³⁸ ibid., s. 159.

³⁹ ibid., s. 175.

Nedan följer Gunnar Sortes 8 parkdefinitioner applicerade på ödetomten.

Parkdefinition 1- "En god park är en plats där naturelement som träd, buskar, blommor, stenar och vatten har en sådan rumslig ordning och bearbetning att människorna på ett meningsfullt sätt finner en klangbotten för sitt långtidsminne och får en känsla av lust i kontakten med naturens element. (...)"⁴⁰

Samspelet mellan komplexitet och helhet är viktigt för en plats dynamik och spelar roll för upplevelsen av en miljö. Om komplexiteten betonas för mycket jämfört med helheten kan miljön upplevas som stökig och kaotisk. Om förhållandet är motsatt kan dock miljön upplevas som tråkig och enformig.⁴¹ I naturen återfinns komplexitet och spontanitet naturligt och den rumsliga ordningen där torde rimligtvis vara av ett sådant slag som människan är selekterad att uppskatta (extrema naturmiljöer undantagna). I en anlagd park krävs att detta skapas. I en park med spontant etablerad vegetation, liksom ödetomtsparken, fås dock denna naturens komplexitet och slumpmässiga kompositioner gratis vilket är ett ovanligt, och av många efterlängtat, inslag i staden.

Parkdefinition 2- "En god park låter vår biofila längtan, genom sinnen alla modaliteter, tillfredsställas av en dynamiskt nyanserad och levande komplexitet som utan krav tillåter ett nyfiket sökande."⁴²

Med biofil menas här en fascination för artrika naturmiljöer som kommer av att människan för sin överlevnad blivit selekterad till att söka efter dessa miljöer.⁴³ Ödetomten är just detta, en artrik naturmiljö, dynamisk, levande och komplex. Detta kan tyvärr inte sägas om många av de svenska städernas grönområden av vilka över 60% består av gräsmattor⁴⁴.

Parkdefinition 3- "I en god park ges människan tillfälle att odla sin fascination för nyanserade, spännande och dynamiska samspel mellan del och helhet. Kultur- och naturelement skapar tillsammans utmanande och spännande dialoger. I parken lär man sig också att se det växande som en ständigt föränderlig och pågående process."⁴⁵

På en plats som under en betydande tidsram har fått och får utvecklas till stor del fritt blir denna process tydligare än i en park där växtligheten hela tiden tuktas, formas och hålls tillbaka.

Kulturelementen på Neptunigången och Lönngatan består förutom relikter från platsernas forna användning även av graffiti, som främst är närvarande på Lönngatan, och vid platsernas transformering till parker även av de designelement som tillförs för att främja användandet av platsen, samt av människorna som nyttjar den.

Parkdefinition 4- "En god park kännetecknas av en mångfald av öppna och slutna rum där man får behagliga och utmanande upplevelser av rumslig dynamik. Där kan man också hitta sitt personliga lilla rum och se andra utan att bli sedd, men även njuta av att se och vara tillsammans med andra."⁴⁶

I trädgårdsanläggningar med förankring i fransk barock eller engelsk landskapsstil hittas många exempel på ett raffinerat samspel mellan det öppna och slutna rummet⁴⁷. Det är intressant att se ödetomten som en fortsättning på denna tradition. På ödetomten skapas denna rumsliga dynamik när vegetationen letar sig in och fyller ut luckor i de byggda elementen.

⁴⁰ Sorte, op. cit., s. 229.

⁴¹ Sorte, op. cit., s. 232.

⁴² ibid., s. 231.

⁴³ ibid.

⁴⁴ Eva Robild., 'Forskning om hälsa- argument för grönare städer', *Tidskriften landskap*, nr 2, 2018, s 16-19, Tejarps förlag AB, Klågerup.

⁴⁵ ibid., s. 232.

⁴⁶ ibid., s. 233.

⁴⁷ ibid., s. 232, 233.

Parkdefinition 5- "Den goda parken är så gestaltad att man fascineras av kraftfulla former och rum, samtidigt som utrymme ges åt det skira och ömtåliga."⁴⁸

Ödetomter är ofta fulla av spännande kontraster. Den mest slående i form av den organiska växtligheten som spirar och klänger överallt bland byggnadsskelett eller maskinrester av betong och metall.

På Neptunigången skapas kraftfulla former och riktningar främst av de gamla spåren men också av vertikala element som stolpar. På Lönngatan skapar de omgärdande husväggarna och murarna en stark rumslighet. Som kontrast till dessa statiska former och ramverk står växterna som sakta sprider ut sig och koloniserar platserna.

Parkdefinition 6- I en god park fascineras stadsmänniskan av såväl subtila som storslagna uttryck för människans förmåga att kreativt bearbeta och rumsligt ordna naturens olika element. Där upplever människan också tydligt att man genom omvårdnad och skötsel visar ett ansvar för parken."⁴⁹

Enligt Sorte är människor känsliga för skötselnivån i parker och grönområden. En park som inte visas den omsorg den kräver tappar snabbt i status och kan även upplevas som otrygg. Detta verkar dock inte gälla i skogsmiljöer, och orsaken till det kan vara att det i sådana miljöer är svårt att urskilja graden av mänsklig bearbetning⁵⁰. Kan då slutsatsen dras att om en miljö upplevs som vild natur snarare än en anlagd park, accepteras och kanske t.o.m förväntas, en frånvaro av skötselinsatser, då tydliga bevis för mänsklig påverkan av platsen förstör illusionen av just vild natur? Det kan också tilläggas att eftersom miljöer som inte präglas av människans bearbetning och ordnande av naturens element är extremt sällsynta i staden kan mycket väl ett behov finnas hos stadsmänniskan av platser som ödetomten, där naturen själv står för ordnandet av sina element. Att detta behov finns visar ju också intresset för platser av den typ som diskuteras under rubriken *runderatmarken och den spontana vegetationen i ett parksammanhang*.

Parkdefinition 7- "I en god park stimuleras människan av att urskilja inte bara nutid utan också det som varit. Det är en plats där något på ett dynamiskt vackert och behagligt sätt åldras tillsammans med dig, och låter din biologiska klocka känna sig hemma."⁵¹

Spår av platsens forna användning gör att den historiska närvaron ofta är högst påtaglig på ödetomten. Om spåren är otydliga, som de delvis är på Lönngatan, för det faktum att platsen lämnats kvar ändå tankarna till den tid när det fanns någonting annat där. Processen av växtligheten som sakta tar över blir bron från förr, till nu och framåt i tiden. Även här blir det viktigt att växtmaterialet tillåts utvecklas och åldras naturligt. Inte minst med tanke på den naturliga årscykeln, som sällan blir helt synlig i konventionellt skötta parker där dött material klipps ner och räfsas bort.

Parkdefinition 8- "En god park är en plats där naturelementen innehållsmässigt och arkitektoniskt ger människan en möjlighet till återhämtning genom att skapa en känsla av att komma iväg och få del av något som helt avviker från stenstadens dagliga rutiner."⁵²

Den sällsynta förekomsten av spontant etablerad och, i mångt och mycket, fritt växande vegetation gör detta speciellt sant för ödetomtsparken.

⁴⁸ Sorte, op. cit., s. 234.

⁴⁹ Sorte, op. cit., s. 235.

⁵⁰ ibid.

⁵¹ Sorte, op. cit. s. 237.

⁵² Sorte, op. cit, s. 238.

Fig. 53. Lönngatan den 3e oktober 2017.

Fig 54. Lönngatan den 30e nov 2017. I en orörd miljö som denna blir de tydligt vad som egentligen händer i naturen när årstiderna växlar och åren går. Detta kan vara betydelsefullt av många anledningar, bl.a den pedagogiska men också i de kontexter som diskuteras i parkdefinition 3 och 7.

4. GESTALTNINGSFÖRSLAG

Att göra ett gestaltungsförslag som främjar nyttjandet av en plats vars främsta kvalitéer kommer av att ingen är där och ingen har gjort något med den på väldigt länge känns lite motsägelsefullt. De förändringar och tillskott som görs görs för att främja nyttjande av platsen och är så små som möjligt. För att undvika att platserna förlorar sina unika kvalitéer och går från naturlig park till naturlig park görs inga nyplanteringar och ingen skötsel av vegetationen utförs.

För att förslagen ska vara lätta att genomföra och för att det ska kännas lönt att satsa på parken även om den bara är tillfällig är förslagen enkelt utformade och går att genomföra till en låg kostnad. Förslagen utgår ifrån den specifika platsen ifråga och tar till vara på de kvaliteter och material som finns där. Konceptet ska dock kunna appliceras på andra liknande situationer.

Det som bedöms absolut viktigast i förslagen är sittplatser och renhållning. Varken på Neptunigången eller Lönngatan finns några primära sittplatser, och de enda sekundära sittplatserna är direkt på marken eller på spåren. Om sittplatser erbjuds på rätt ställen är det troligt att folk kommer för att sitta på dem. Ett annat ord för ruderatmark är skräpmark⁵³, vilket ju säger en del om hur man ser på den här typen av platser. För att undvika att de blir föremål för dumpning av sopor eller allmän nedskräpning är det viktigt att sköta renhållningen väl.

Eftersom parken i sig lämnas helt friväxande kan det som kontrast till det vilda vara viktigt med en tydlig gräns mot omgivningen. På Neptunigången och Lönngatan gäller detta där de gränsar mot trottoar, och trottoaren ska således hållas fri från vegetation. Detta visar att platsen medvetet lämnats orörd.

En informationsskylt sätts upp för att hjälpa folk att förstå platsen. Skylten ska dock vara liten och placeras så att besökaren ser den på vägen ut från platsen snarare än på vägen in. Detta för att ge besökaren en chans att först uppleva platsen på egen hand. Nedan ses ett exempel på skyltens text.

Pop upp pocket parks

På den här platsen har tidigare legat bostadshus samt en bilverkstad. 1998 revs byggnaderna och verksamheten upphörde. När människorna flyttade ut flyttade naturen in. Denna intressanta miljö har utvecklats till vad den är idag med väldigt lite inverkan av människor, och får göra så fortfarande då ingen skötsel förutom renhållning bedrivs här. Allt som växer på den här platsen är spontanetablerat, d.v.s självsått, och platsen är en sällsynt möjlighet att få uppleva natur i staden. I väntan på framtida bruk av platsen används den tillfälligt som park.

Fig. 55

⁵³ Anderberg, loc. cit.

Miljön på Neptunigången är känslig och för att inte förstöra känslan av natur, rofylldhet och upptäckande har få ingrepp gjorts. P.g.a detta har inte heller några försök till tillgänglighetsanpassning gjorts. I gestaltningsprocessen övervägdes möjligheten att fylla igen ett av spåren med packad stenmjöl för att göra en mer lättframkomlig gång genom området. Detta bedömdes dock vara ett för stort ingrepp på platsen då gången då skulle utgöra en stor del av den smala ytan, och möjligheten att sakta promenera och balansera på spåren skulle gå förlorad.

A, E och F. Permanenta bänkar

Här installeras permanenta bänkar med rygg- och armstöd. Detta ligger lite utanför konceptets ramar då det är ett permanent inslag.

Bänkarna är vända in mot platsen. Bänk E och F är placerade vid en asfalterad gång- och cykelbana (Neptunigången). Bakom dessa bänkar fortsätter det öde spårområdet. Detta gör det möjligt för dem som inte klarar av terrängen inne på platsen att ändå ta del av den.

Framför bänk A placeras en trästolpe. Stolpen är ca 1m hög med snesågad topp, på vilken en liten skylt med information om platsen sitter (Se sidan 40). Samtidigt som denna anordning är informativ markerar den på ett diskret sätt en möjlig entré till platsen.

B. Matvagn

På den lilla asfalterade ytan nära vägen placeras en matvagn. Detta blir en ledtråd för förbipasserande att platsen finns. Betongsuggorna fram till lyktstolpen tas bort. I anslutning till matvagnen placeras en informationsstolpe.

C. Matplats

På den öppna ytan närmast matvagnen placeras ett antal picknickbord. Några av dessa ska ha plats för rullstol då ytan är relativt lättframkomlig. Lite längre in mot spåren, med ryggen mot buskagen placeras två bakåtlutande bänkar.

D. Entré

Spåren som leder in på platsen blir en naturlig entré. Här placeras en informationsstolpe.

G. Entré

Även här bildar spåren en naturlig entré. Här placeras en informationsstolpe.

H, I och J. Sittplatser

På lämpliga platser där lignoser bidrar med fin rumslighet placeras bänkar med ryggstöd. Bänkarna är lätta och flyttbara så att de kan flyttas till andra platser när vegetationen kommer för nära. Bänkarna placeras bredvid spåren och inte på dem, för att inte bryta siktlinjen eller vara i vägen för flanörer.

K. Entré

Vid den upptrampade stigen placeras en informationsskylt.

Fig. 55

Fig. 55.

4:2 GESTALTNINGS- FÖRSLAG LÖNNGATAN

A. Entréplats

Nuvarande plats för entré behålls. Det befintliga markmaterialet visar vägen in. För att tydliggöra att platsen är öppen för allmänheten, samt underlätta framkomligheten, sätts ingen grind upp. Att platsen inte är helt inhägnad kan också minska risken att den används som hundrastplats.

Entrén leder in till en asfaltsplan. Här placeras en mat- eller kaffevagn och picknickmöblemang. Även en grillplats i form av ett cementrör och flyttbara bänkar anordnas. Asfaltsplanen hålls tillgänglighetsanpassad eftersom markmaterialet tillåter det. Det innebär att de möbler som används ska ha plats för rullstol och inte placeras för trångt. Om det behövs ska matvagnen ha en ramp. Precis innanför entrén, till höger placeras bänkar med rygg- och armstöd, vilka gör det lätt för förbipasserande att sitta ner en stund och vila. Resten av parken är inte lika lättframkomlig och därav inte tillgänglighetsanpassad.

Vid vagnen placeras en soptunna.

B. Staket

Nuvarande stängsel tas bort. Stolparna behålls men kortas till 1,20 m. På dessa fästs ett staket likt det som finns runt många av trädgårdarna i villaområdet på andra sidan vägen. Staketet ger platsen ökad rumslighet och identitet. Tillsammans med möblerna visar det att platsen har en mening och ett värde. Det skärmar även av trafikmiljön, samtidigt som det skapar en länk mellan parken och bostadsområdena på andra sidan vägen.

Trottoaren utanför staketet hålls fri från vegetation. En väldefinierad gräns till det vilda ger ett välskött intryck.

C. Sittplats

Grusplattan skapar en öppen plats framför söderväggen. Vid väggen placeras en gradängmöbel och ute på gruset ett picknickmöblemang.

D. Sittplats

Här finns en bit av en gammal husvägg kvar. I nischerna som bildas på vardera sida placeras en sittmöbel.

E. Sittplats

Här finns en öppen plats som är något dold av gles vegetation. Även här sticker en husväggsrest ut ur muren. Vid den placeras en gradängmöbel och på ytan framför ett picknickmöblemang.

F. Hemlig ingång

Bakom muren finns en skolgård. Det skulle vara spännande att göra hål i muren och skapa en hemlig ingång. Ingången skulle vara liten, ca 1m hög. Hålet förstärks med regler och en grind av samma typ som staketet sätts in. Detta kan göras om parken bedöms finnas kvar så länge att det känns lönt.

I det nordöstra hörnet placeras bänkar, på vilka besökaren kan söka skugga. Här sitter man mitt i vegetationen, vilket man även gör på sittplats G, H och K.

G. Sittplats

Framför muren, bredvid ett träd, placeras en bänk som kommer vara delvis i skugga.

H och K. Sittplats

I skydd av buskar respektive ett litet träd placeras picknickmöblemang.

I. Sittplats

Denna yta gränsar till asfaltytan vid entrén men är lite mer avskild. Med ryggen mot en skuggande buske placeras en bänk.

J. Grillplats

Denna yta har en fin rumslighet som skapas av vegetationen som omger det spruckna markmaterialet. Här anordnas, precis som på entréplatsen, en grillplats med flyttbara bänkar och en grill av cementrör. Här placeras även en papperskorg.

5. DISKUSSION

Fig. 56

I Sverige såväl som utomlands dyker naturlika planteringar på före detta industrimark upp. Det är dock olika i hur hög grad platsens karaktär och egenskaper behålls. Ofta blir resultatet, som med The High Line i New York, väldigt mycket mer designat och stiliserat än vad som utgicks ifrån. Ändå tycks ödetomtparken som ett naturligt led i denna utveckling. Med tanke på rådande trend verkar inte steget från naturligt till natur så långt, och ödetomten som park torde vara ett koncept som ligger rätt i tiden.

Som tidigare nämnts i uppsatsen är målet att inga skötselinsatser förutom renhållning sätts in. Ju längre tid parken får vara kvar desto svårare är det att bedöma hur detta förhållningssätt kommer fungera. Särskilt som det tycks ligga i den mänskliga naturen att ordna och manipulera naturen efter sina behov. Viktigt är dock att inställningen är att inte ingripa utan istället, om behov uppstår, flytta på sittplatser och låta nya stigar trampas. God skötsel är oundgänglig för att en konventionell park ska fungera. Det är även till stor del det som gör den till vad den är, d.v.s en park och inte natur, och det är just därför som skötsel inte ingår i konceptet ödetomtparken. Både i Naturparke Shöneberger Sudgelände och på den del av The High Line som hittills lämnats orörd står man inför att eventuellt behöva sätta in skötselinsatser⁵⁴, och när man gör det kommer platsernas karaktär oundvikligen att förändras.

Ödetomtparken kan bli ett viktigt komplement till de konventionella parkerna, både som den resurs fler gröna miljöer är och som ett sätt att påverka hur vi ser på våra gröna miljöer, där gemene mans estetiska preferenser inte sällan går tvärs emot naturens logik. Då dessa parker är tänkta som tillfälliga projekt kan det vara ett ypperligt tillfälle att experimentera och inte ge folk vad dom vill ha utan få dom att vilja ha nåt annat.

I processen med gestaltungsarbetet har insådd av annueller för ökad blomning övervägts som en möjlighet. Idén förkastades dock för att inte gå ifrån konceptet med helt spontanetablerad vegetation. I fallen Neptunigången och Lönngatan har denna typ av tilläg inte heller bedömts nödvändiga. Det skulle dock kunna vara ett alternativ på platser där vegetationen inte hunnit så långt i sin utveckling. Riklig blomning är ett sätt att vinna en skeptisk allmänhets gillande, en tes som James Hitchmough, professor vid Sheffield University, driver hårt.⁵⁵

Det är svårt att göra ett gestaltungsförslag som kan appliceras på alla situationer av den här typen då varje plats är unik och kräver olika saker. Det finns dock gemensamma nämnare och saker att tänka på vid omvandlandet av en ödetomt till park, varav de viktigaste är sittplatser och renhållning. Men för att kunna ta tillvara på varje plats unika tillgångar krävs att en person med den kompetensen gör en bedömning från fall till fall. På Neptunigången och Lönngatan gjordes t.ex bedömningen att inga nya gångar behövde anläggas. I andra fall skulle det däremot kunna vara nödvändigt för att göra platsen framkomlig.

Enligt Malmö stads hemsida är inte Neptunigången del av något s.k grönt stråk⁵⁶. Platsen gränsar dock till det gröna stråk som löper längs Ribersborgsstranden, och författarens åsikt är att Neptunigången är en naturlig fortsättning på detta stråk och borde knytas till detta. Initialt som tillfällig park, vilket beskrivs i detta arbete, och i förlängningen som en naturpark som sköts enligt en väl utarbetad skötselplan som tar till vara på platsens samtidigt rebelliska och lugnande vildvuxenhet. Neptunigången skulle då bli en grön brygga mellan den existerande konventionella parken väster om platsen och nybyggnationerna öster om den.

⁵⁴ Piet Oudolf & Rick Darke, op. cit., s. 34, 299.

⁵⁵ James Hitchmough., Planting the sustainable city, (föreläsning), Urban Growth konferens, Lund, 8-10 sept 2017.

⁵⁶ Malmö stadsbyggnadskontor, loc.cit.

6. REFERENSER

Anderberg, A., linnaeus.nrm.se, (websida), 2010-02-23, <http://linnaeus.nrm.se/flora/veg/ruderat.html>, besökt 2018-03-05.

[e-flux.com](http://www.e-flux.com), (websida), <http://www.e-flux.com/announcements/32731/john-knight/>, besökt 2018-03-07.

Gehl, Jan., *Life between buildings-using public space*. Arkitektens förlag, Danmark, 2010.

googlemaps.com, (websida), 2018, 'Lönngatan, Malmö', besökt 2018-03-05.

Grahn, Patrik., *Människans behov av parker, grönska och rekreation: om uppbyggnaden av en teori och modell att använda vid fysisk planering*. Alnarp, Institutionen för landskapsplanering, Sveriges lantbruksuniv., 1985.

Grahn Patrik & Ottosson Åsa., *Trädgårdsterapi: Alnarpsmetoden: att ta hjälp av naturen vid stress och utmattning*, Bonnier existens, Stockholm, 2010.

[iledenantes.com](http://www.iledenantes.com), (websida), <http://www.iledenantes.com/en/projets/53-ile-mabon-square.html>, besökt 2018-03-20.

Ising, Lisa., 'Stadsdelspark med biologisk mångfald', *Tidskriften Landskap*, nr 1, 2018, s 19,20, Tejarps förlag AB, Klågerup.

Keddy, Paul, A., *Plants and vegetation - Origins, Processes, Consequences*, Cambridge University Press, New York, 2007.

Malmö stadsbyggnadskontor, kartor.malmo.se, (websida), 'Fotokarta', besökt 2018-03-05.

Malmö stadsbyggnadskontor, kartor.malmo.se, (websida), http://kartor.malmo.se/rest/ol/2.1/?config=../configs-2.1/config_op.js, besökt 2018-03-16.

Oudulf, Piet & Darke, Rick., *Gardens of the high line : elevating the nature of modern landscapes*, Timber Press, Portland, Oregon, 2017.

Oudulf, Piet & Kingsbury, Noel, *Planting a new perspektive*, Timber press, London, Portland, 2013.

Robild, Eva., 'Forskning om hälsa- argument för grönare städer', *Tidskriften landskap*, nr 2, 2018, s 16-19, Tejarps förlag AB, Klågerup.

Sjöman, Henrik & Slagstedt, Johan (red). *Träd i urbana landskap*, Studentlitteratur, Lund, 2015.

Sorte, Gunnar Jarle, 'Parken för Homo Urbanis : stadsmänniskan', Johansson Maria (red) & Kuller Åsa (red)., *Svensk miljöpsykologi*, Lund, studentlitteratur, 2005, s. 227-240.

sv.wikimedia.org, (websida), 2018-01-22, <https://sv.wikipedia.org/wiki/Ruderatmark>, besökt 2018-13-05.

Wirén, Mats., *Limhamns kalkbrott- en unik plats i Malmö*, Malmö stad, gatukontoret, 2a upplagan, 2010.

Hypotesen om vegetationens utveckling på studieobjekten gjordes efter litteraturstudier samt samtal med Patrick Bellan och Eva-Lou Gustafsson, båda vid Sveriges lantbruksuniversitet, Alnarp.

De litterära källorna för denna del var:

Adlers, Christina, 'Pepparholmen' *Tidskriften Landskap*, nr 1, 2018, s 35, 37, Tejarps förlag AB, Klågerup.

Anderberg, A., linnaeus.nrm.se, (websida), 2000-04-30, <http://linnaeus.nrm.se/flora/di/polygona/fallo/falljap.html>, besökt 2018-03-05.

Fors, Mari-Louise., [landskogsbruk.se](http://www.landskogsbruk.se), (websida), 2011-02-27, <http://www.landskogsbruk.se/skog/ekarna-trivs-i-trangsel/>

Jonsson, Rolf., *Vilda blommor i våra marker*, IBL AB, Ljungbyhed, 1976, Andra upplagan, Albert Bonniers Förlag, Stockholm, 1980.

Lippert, Wolfgang., Nilsson, Örjan & Podlech, Dieter, *Blommor- bestämningbok för ca 400 arter*, Bonnier Fakta Bokförlag AB, Stockholm, 1990.

[naturvardsverket.se](http://www.naturvardsverket.se), (websida), 2018-02-13, <https://www.naturvardsverket.se/Sa-mar-miljon/Vaxter-och-djur/Frammande-arter/Invasiva-frammande-arter/>, besökt 2018-03-05.

Stångbykatalogen 2016/2017

Wåleryd, Inga., naturochtradgard.se, (websida), 2017-06-01, <http://naturochtradgard.se/2017/06/01/stor-variation-for-odlare-med-talamod/>

Bilder:

Alla bilder och teckningar är av författaren om inget annat anges. Bilder som inte ligger under creative commons licens används med tillstånd av ägaren av bildrättigheterna.

Fig. 2, 9-13, 20, 25-31.

Malmö stad, stadsbyggnadskontoret, kartor.malmo.se, (websida), http://kartor.malmo.se/rest/leaf/1.0/?config=../configs-1.0/malmo_atlas.js.

Fig. 14.

Crataegus monogyna, CC Attribution-share alike 4.0 international, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Crataegus_monogyna_03037.jpg.

Fig. 15.

CC0, <https://pxhere.com/da/photo/1338712>.

Fig. 16.

Great mullein *Verbascum thapsus*, MPF, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Great_Mullein_Verbascum_thapsus_Backworth_3.jpg.

Fig. 17.

Johannesört, Hans, CC0, <https://pixabay.com/sv/johannesort-blomma-blomning-gul-223067/>.

Fig. 18.

Rosa dumalis, Fredrik Lähnn, Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Rosa_dumalis2.JPG.

- Fig. 19.
Achillea millefolium, GradeOne, CC0, <https://pixabay.com/sv/achillea-millefolium-wildflower-växt-1096391/>.
- Fig. 32.
Echium vulgare, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/Echium_vulgare?uselang=et#/media/File:Żmijowiec_zwyczajny_kępa_01.07.10_pl.jpg.
- Fig. 35.
Annimix, Renfana, CC BY-SA 4.0, <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Renfana.JPG>.
- Fig. 39.
The High line, NY, Amy, CC BY-NC-ND 2.0, <https://www.flickr.com/photos/amyspix/5813372689/in/photolist-9RH4aB-Y9jAQ2-6SuaxB-6zGnuY-pNqHPE-oTDzqW-oTHxrX-eeXhpa-nRP3Ft-aEPk9U-6zCggF-82sqPQ-Y9kEkX-6EuSxm-ef4zFq-6UPG3G-py4VHr-py64Kg-Fvo7HU-py4UZH-pQvdL6-6SuaFx-Zas7Lz-pNpuWh-py5iRA-7EgimA-f2z2xq-Z7GPGU-9SbXuv-8LXSWz-pNpz6E-nxwMAA-oTHMFZ-dsfEHw-9RKZph-py4R9r-5j8MQ-nPJbM8-6zCgkg-oTFkv7-pQAyrW-ZasqWc-Y9jBXx-Z6bf1q-oTEzPj-pQw6n6-Z7F1VQ-oJRbzP-5jbG1-6SydtS>.
- Fig. 40.
Fotograf: Charlotte Westring.
- Fig. 41.
The High line, Geoff Staerns, CC BY 2.0, <https://www.flickr.com/photos/tensafrogs/48797938/in/album-1060934/>.
- Fig. 45.
Being on the right path, Till Krech, CC BY 2.0, <https://www.flickr.com/photos/extranoise/125391862/in/photolist-98No3n-98Rw37-6oLjp1-98NnZP-7bgBTN-c5ECE-6oLbPA-6oKNFw-6oFAai-6oG1qV-4Uhvuk-4Uh4YK-6oLaeS-6oFYdT>.
- Fig. 46.
Natur-park Schöneberger Sudgelände, Manuela Hoffman, CC BY-NC-ND 2.0, <https://www.flickr.com/photos/pixelgraphix/3539368080/in/photolist-98No3n-98Rw37-6oLjp1-98NnZP-7bgBTN-c5ECE-6oLbPA-6oKNFw-6oFAai-6oG1qV-4Uhvuk-4Uh4YK-6oLaeS-6oFYdT>.
- Fig. 47.
Ile de Nantes, William Chevillon, CC BY-NC-ND 2.0, <https://www.flickr.com/photos/97758145@N08/23723926496/in/photolist-C9pf2G-C9pjPs-BCcjLP/>
- Fig. 48.
Une démarche originale du projet de l'île de Nantes: le Jardin-friche(Nantes) - Avril 2009 ADEUPa Brest, CC BY-NC 2.0, <https://www.flickr.com/photos/adeupa/4425302570/in/photolist-pHsAJH-oRkiqD-4uis93-oLE4cP-cMTwrj-pr2cRr-oxnkZ5-eNx8Gg-64jVt1-cNKpQ-dvbzC-o5C1cv-4rYm7S-pHwUN7-cNJVV-cNKhY-fay8Pc-cNJTq-aiLGPV-dvbBe-cNJEP-cNJYp-cNKbw-cNJCz-cNJMe-cc3Y3A-oJK6xn-7K3Qhb-fay9Rr-cNKop-cNKm9-cNJQZ-7K7Q3T-cNKeB-6tENnz-cNK8x-4uisJ1-cNJKd-6tENcR-cNJHV-cNJGT-vt7fgc-C9pf2G>.
- Fig. 49.
ADEUPa Brest. Une démarche originale du projet de l'île de Nantes: le Jardin-friche(Nantes) - Avril 2009. CC BY-NC 2.0, <https://www.flickr.com/photos/adeupa/4426082247/in/photolist-pHsAJH-oRkiqD-4uis93-oLE4cP-cMTwrj-pr2cRr-oxnkZ5-eNx8Gg-64jVt1-cNKpQ-dvbzC-o5C1cv-4rYm7S-pHwUN7-cNJVV-cNKhY-fay8Pc-cNJTq-aiLGPV-dvbBe-cNJEP-cNJYp-cNKbw-cNJCz-cNJMe-cc3Y3A-oJK6xn-7K3Qhb-fay9Rr-cNKop-cNKm9-cNJQZ-7K7Q3T-cNKeB-6tENnz-cNK8x-4uisJ1-cNJKd-6tENcR-cNJHV-cNJGT-vt7fgc-C9pf2G>.
- Fig. 50.
Hamburger Bahnhof – Museum für Gegenwart – Berlin, Germany, Jacklee. CC BY-SA 4.0,
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hamburger_Bahnhof_-_Museum_für_Gegenwart_-_Berlin,_Germany_-_20160615-02.jpg.
- Fig. 55. Bildrättigheter: Julia Selin.

Alla bilder och teckningar i gestaltningsförslagen är av författaren förutom fig. 55.